

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ
ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΤΗΝ 24ην ΜΑΡΤΙΟΥ 1973
ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΙΘΟΥΣΑΝ ΤΕΛΕΤΩΝ
ΥΠΟ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΧΡΥΣΗ Σ. ΠΕΛΕΚΙΔΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
1974

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ
ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΤΗΝ 24ην ΜΑΡΤΙΟΥ 1973
ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΙΘΟΥΣΑΝ ΤΕΛΕΤΩΝ
ΥΠΟ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΧΡΥΣΗ Σ. ΠΕΛΕΚΙΔΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ
1974

ΕΙΣΗΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΥΤΑΝΕΩΣ
κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΘΕΟΧΑΡΙΔΗ

Σεβασμιώτατε
Ἐξοχώτατε Κύριε Ὑφυπουργέ
Στρατηγέ μας
Κυρίαί καὶ Κύριοι
Ἀγαπητοὶ Φοιτηταὶ καὶ Φοιτήτριαι

Εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου λαοὶ ἐξηφανίσθησαν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς καὶ ἐγένοντο μακρονή ἱστορικὴ ἀνάμνησις, χωρὶς μάλιστα νὰ σφαγοῦν ἢ νὰ αἰχμαλωτισθοῦν ἢ νὰ ἐκτοπισθοῦν, μόνον καὶ μόνον διότι συνέβη νὰ λησμονήσουν τὰς ἐθνικὰς τῶν παραδόσεις. Παράδειγμα τούτου εἶναι οἱ λαοὶ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, οἱ δεχθέντες προθύμως τὴν ἀραβικὴν κατάκτησιν. Ἀντιθέτως, εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, λαοὶ ἐπέζησαν παρὰ τὴν μακρὰν ξένην κατάκτησιν ἢ παρὰ τὴν διασποράν των, ἐπειδὴ ἐπέτυχον νὰ διατηρήσουν τὰς ἐθνικὰς τῶν παραδόσεις, ἤτοι τὴν θρησκείαν των, τὴν γλῶσσάν των καὶ τὰ ἔθιμά των. Παράδειγμα τούτων εἶναι οἱ Βαλκανικοὶ λαοὶ ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν καὶ οἱ Ἰσραηλίται τῆς Διασπορᾶς. Ἡ Ἱστορία διδάσκει ὅτι, ἐὰν ὁ Τούρκος κατακτητὴς τῶν Βαλκανίων εἶχε θέσει ὡς συνειδητὸν καὶ ἐπίμονον σκοπὸν τῆς πολιτικῆς του ἔναντι τῶν Ραγιαδῶν τὴν τελείαν ἐξαφάνισιν τῆς θρησκείας, τῆς γλώσσης καὶ τῶν παραδόσεων τῶν ὑποδουλωθέντων ὑπ' αὐτοῦ λαῶν, οὐδεὶς Βαλκανικὸς λαὸς θὰ ἐπέζη σήμερον ὡς ἔθνος. Δὲν θὰ ὑπῆρχον σήμερον οὔτε Ρουμάνοι, οὔτε Σέρβοι, οὔτε Βούλγαροι, οὔτε Ἕλληνες εἰς τὴν Βαλκανικὴν. Θὰ ἐξηφανίζοντο, ὅπως ἐξηφανίσθησαν οἱ ἐξ αὐτῶν, διὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον λόγον, κατὰ καιροῦς ἐξισλαμισθέντες.

Εἶναι λοιπὸν φανερόν, ὅτι ἡ διατήρησις τῶν ἐθνικῶν μας παραδόσεων καὶ ἡ προστασία αὐτῶν ἔναντι ποικίλων βλαβερῶν ἐπιδράσεων, σκοπίμων ἢ αὐτομάτων, εἶναι ἀγὼν ἐπιβιώσεως ἡμῶν ὡς ἔθνους. Ἐνεκα τούτου αἱ μεγάλαι ἐπέτειοι τῆς Ἐθνικῆς μας Ἱστορίας δίδουν ἐνίσχυσιν εἰς τὸν ἀγῶνα τούτου καὶ ὁ κατ' ἔτος ἑορτασμός των δὲν γίνεται ἐξ ἀπλῆς συνηθείας, ἀλλὰ ἐκ τῆς ἐπιταγῆς τῆς αὐτοσυντηρήσεως τοῦ ἔθνους.

Οὕτως εορτάζομεν σήμερον, οἱ Πανέλληνες, καὶ θὰ εορτάζομεν πάντοτε ἐφ' ὅσον συνεχίζεται ὁ ἱστορικός βίος τοῦ Ἑθνους, ἀφ' ἐνός μὲν ὡς Χριστιανοὶ τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου, ὡς τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευτικοῦ μας βίου, ἀφ' ἑτέρον δὲ ὡς Ἕλληνες τὴν ἔναρξιν τοῦ Μεγάλου μας Ἀγῶνος τοῦ '21, ὡς τοῦ ἐλευθέρου νεοελληνικοῦ μας βίου. Εορτάζομεν τὰ δύο αὐτὰ πρωταρχικά γεγονότα τοῦ ἱστορικοῦ μας παρελθόντος ὄχι μόνον ὡς μνημόσυνα διὰ τὴν κληρονομίαν μιᾶς ἀνωτέρας θρησκείας, ἢ ὅποια ἀποβλέπει εἰς τὴν ἠθικοποίησιν τοῦ Ἀνθρώπου, καὶ ἐνός ἐλευθέρου βίου, ὁ ὁποῖος ἀποβλέπει εἰς τὴν ὕλικὴν καὶ διανοητικὴν πρόοδον τοῦ Ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπιταγὴν δι' ἀγῶνα πρὸς καλυτέρευσιν τοῦ ἠθικοῦ μας κόσμου καὶ δι' ἀγῶνα πρὸς διατήρησιν τῆς ἐλευθερίας μας.

Εορτάζοντες σήμερον ὡς Χριστιανοὶ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας μας τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου, τὸ πρωταρχικὸν αὐτὸ γεγονός τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπλασε τὴν μορφήν τοῦ σημερινοῦ Ἀπτικοῦ κόσμου, δίδομεν ἐντολὴν εἰς τὰς νέας γενεὰς νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν κατάκτησιν τῶν χριστιανικῶν ἰδανικῶν. Ἡ κληρονομία εἶναι μεγάλη καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐντολὴ πρὸς διαφύλαξιν τῶν ἀξιών της εἶναι βαρεῖα.

Εορτάζοντες σήμερον ὡς Ἕλληνες μετὰ τῆς Πολιτείας τὴν ἔναρξιν τοῦ Μεγάλου Ἀγῶνος μας τοῦ '21, ὁ ὁποῖος ἐπλασε τὴν μορφήν τοῦ σημερινοῦ νεοελληνικοῦ κόσμου, δίδομεν ἐντολὴν εἰς τὰς νέας γενεὰς νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἐλευθερίας μας. Ἡ κληρονομία εἶναι πάλιν μεγάλη καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐντολὴ πρὸς διαφύλαξιν τῶν ἀξιών της εἶναι πάλιν βαρεῖα.

Λίθοντες τὰς βαρεῖας αὐτὰς ἐντολὰς πρὸς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς, στηριζόμεθα εἰς δύο λαμπρὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἕλληνος, εἰς τὸ κληρονομικὸν ἀγωνιστικὸν τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἔμφυτον ἀγάπην τοῦ διὰ τὴν ἐλευθερίαν. Τὸ ἀγωνιστικὸν πνεῦμα τῆς φυλῆς μας διὰ δημιουργίαν καὶ ἡ ἔμφυτος ἀγάπη τῆς φυλῆς μας διὰ ἐλευθερίαν, ἐρχόμενα ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἱστορίας μας, ἔδωσαν τὰς δυνάμεις εἰς τοὺς Ἀγωνιστὰς τοῦ '21 διὰ νὰ τολμήσουν νὰ ἀναμετρηθοῦν πρὸς μίαν ὀγκώδη Ὀθωμανικὴν Ἀυτοκρατορίαν, διὰ νὰ τολμήσουν νὰ ἀψηφίσουν μίαν λυσσώδη εὐρωπαϊκὴν Συμμαχίαν. Εἶναι θαυμάσιον φαινόμενον τῆς μακρᾶς Ἱστορίας μας, ἀποκλειστικῶς τῆς ἑλληνικῆς μας Ἱστορίας, ὅτι τὸ ἀγωνιστικὸν αὐτὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων ἐκδηλοῦται πάντοτε εἰς στιγμὰς κρίσεως τοῦ Ἑθνους. Ἐξεδηλώθη καὶ μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ '21 εἰς τὸ Ἀρκάδι. Ἐξεδηλώθη εἰς τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους τοῦ 1912 - 14. Ἐξεδηλώθη κατὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον καὶ κατὰ τὴν Κατοχήν. Ἐξεδηλώθη εἰς τὸν Γράμμον καὶ εἰς τὸ Βίτσι.

Τὸ Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων, ὡς Ἀνώτατον Ἑλληνικὸν Πνευματικὸν Ἰδρυμα διδάσκον καὶ φρονιματίζον τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν, συμπετέχει εἰς τὸν σημερινὸν πανορθόδοξον καὶ πανελλήριον εορτασμόν διὰ τῆς ἐκφωνήσεως Πανηγυρικοῦ Λόγου ἐπὶ τῶν Καθηγητῶν του, λόγου ἐπιστημονικοῦ περιεχομένου μὲ θέμα ἐκ τῆς ἱστορικῆς βεβαίως ὕλης τοῦ Μεγάλου Ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς εἰδικότητος τοῦ ὀμιλητοῦ Καθηγητοῦ.

Ἡ Σύγκλητος τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων ὤρισε διὰ τὴν συμ-

μετοχήν τοῦ Πανεπιστημίου εἰς τὸν ἐφετειὸν πανελλήνιον ἑορτασμὸν
ὡς Ὀμιλητὴν διὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ Παναγνυρικοῦ τῆς μεγάλης ση-
μεριῆς ἡμέρας τὸν νέον Καθηγητὴν τῆς ἑδρας τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας
εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τῆς κ. Χρύσην Πελεκίδην.

Ὡς θέμα τῆς ὁμιλίας του ὁ Ὀμιλητὴς ἐξέλεξε τὰ «Ἰδεολογικά
ρεύματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Τουρκοκρατίας».

Παρακαλῶ τὸν ἀξιότιμον κ. Συνάδελφον νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸ βῆμα
καὶ νὰ λάβῃ τὸν λόγον.

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Για τους ήρωες του 1821, που με τους αγώνες τους και με τη θυσία της ζωής τους έδωσαν την ελευθερία στις νεώτερες γενεές των 'Ελλήνων, θα ήταν άρκετο «*ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἔργω γενομένων, ἔργω καὶ δηλοῦσθαι τὰς τιμὰς*»¹.

Ἡ ἄποψη αὐτή, ὅπως ἐκφράζεται ἀπὸ τὸν Περικλῆ στὸν «Ἐπιτάφιο», βρίσκει ἀνταπόκριση στοὺς νεώτερους Ἕλληνας, γιατί αὐτοὶ ὄχι μόνον λόγῳ ἀλλὰ καὶ ἔργῳ ἐτίμησαν τὴ μεγάλη γενιὰ τῶν ἡρώων τοῦ 21, διατηρώντας τὸ μεγαλύτερο ἀγαθὸ πὺ τὸς κληρονόμησαν, τὴν Ἐλευθερία, καὶ δίνοντας στὴν Πατρίδα τους τὰ ὅρια πὺ ἔχει σήμερα, μετὰ ἀπὸ σκληροὺς ἀγῶνες ἐναντίον ποικίλων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν ἐχθρῶν. Γιατί Ἐλευθερία καὶ Αὐτονομία ἦταν γιὰ τοὺς Ἕλληνας πάντα καὶ εἶναι καὶ σήμερα τὰ ὑψηλότερα ἰδανικὰ καὶ τὸ ὑπέρτατο ἀγαθὸ. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι οἱ λόγοι τοῦ Βίαντος, ὅπως τοὺς παραδίδει ὁ Ἡρόδοτος. Ὁ Βίας ἀπὸ τὴν Πριήνη, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπτὰ σοφοὺς τῆς ἀρχαιότητος, συμβούλευσε τοὺς Ἴωνες, στὴ συνέλευση τοῦ Πανιωνίου (μετὰ τὸ 547), νὰ πλεύσουν με κοινὸ στόλο στὴ Σαρδῶν (τὴ Σαρδηνία) καὶ νὰ ἰδρῦσουν ἐκεῖ μιὰ κοινὴ πόλη ὅλων τῶν Ἴωνων, γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὸν περσικὸ ζυγὸ, γιατί μόνον ἔτσι θὰ μπορούσαν νὰ εὐημερήσουν: «καὶ οὕτω ἀπαλλαγθέντας σφέας δουλοσύνης εὐδαιμονήσειν»². Αὐτὸ δείχνει καθαρὰ ὅτι ὁ Βίας θεωροῦσε τὴν Ἐλευθερία ὡς προϋπόθεση τῆς εὐδαιμονίας. Καὶ ἓνα ψήφισμα τῆς Πριήνης τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα ἀναφέρει «ὡς οὐθὲν μεῖζόν ἐστιν ἀνθρώποις Ἐλλησιν τῆς Ἐλευθερίας»³.

Στὰ 368 χρόνια τῆς δουλείας στοὺς Τούρκους, ἀπὸ τὸ 1453 ὡς τὸ 1821, οἱ Ἕλληνας, συνεπεῖς στὰ ἰδανικὰ τῶν προγόνων τους, δὲν ἔπαψαν νὰ ἐπιδιώκουν τὴν ἀνάκτηση τῆς ελευθερίας, νὰ ἀγωνίζονται

1. Θουκ. II, 35, 1.

2. Ἡροδ. I, 170.

3. F. Hiller von Gaertringen, *Inschriften von Priene*, Βερολίνο 1906, ἀρ. 19, στ. 18 - 19.

και να θυσιάζονται γι' αυτή. Ήταν λοιπόν φυσικό εκείνη την εποχή όλες οι προσπάθειες να τείνουν προς αυτό το σκοπό. Οι τρόποι και οι μέθοδοι για την πραγματοποίησή του και η στάση απέναντι στον κατακτητή διαμόρφωσαν τα ιδεολογικά ρεύματα και την πολιτική των υποτελών.

Μέσα στον περικυλισμένο χρόνο της σημερινής ομιλίας, θα σχιανογραφηθούν σε άδρες γραμμές και ασφαλώς όχι εξαντλητικά τα κυριώτερα από αυτά τα ιδεολογικά ρεύματα, καθώς και οι επιπτώσεις που είχαν στον έθνικό βίο των Ελλήνων.

Πριν από την Άλωση, το Βυζαντινό Κράτος και ιδιαίτερα η πρωτεύουσά του συγκλονίζονταν από ιδεολογικές και θεολογικές συγκρούσεις και πνευματικές αντιθέσεις, που βασικά απέρρευαν από το αγωνιώδες πρόβλημα της αντιμετώπισης του τουρκικού κινδύνου. Έπειδή η Βυζαντινή αυτοκρατορία δεν είχε τις δυνάμεις να αντιμετωπίσει μόνη τη θανάσιμη απειλή, έπρεπε να βρεθούν τρόποι, συμμαχίες και συνασπισμοί, που θα έσωζαν τη χριστιανωσύνη και θα αναχαιτίζαν την όθωμανική επέκταση. Η πρώτη σκέψη ήταν η στροφή προς τη Δύση. Αυτή η προσέγγιση με τη Δύση θα αποτελέσει και τη βάση της πολιτικής του Βυζαντινού Κράτους τα τελευταία χρόνια. Η πολιτική αυτή απέβλεπε στη συγκρότηση Σταυροφορίας, που θα έσωζε το Βυζάντιο και τον Έλληνισμό από την τουρκική κατάκτηση με αντάλλαγμα και δέλεαρ για τη Δύση την Ένωση των Εκκλησιών. Ο Δημήτριος Κυδώνης, έξοχο πνεύμα του 14ου αιώνα, διανοούμενος και πολιτικός, φιλόσοφος και θεολόγος, έγραφε στα 1366: «*Τίνες Ρωμαίους (δηλ. Έλληνσι, Βυζαντινοῖς) Ρωμαίων οικειότεροι σύμμαχοι; Ἡ γὰρ ἐκείνων πόλις τῆς ἡμετέρας μητρόπολις γέγονε . . .*»⁴.

Άλλα οι φανατικοί όπαδοί της παραδόσεως αντιτάχθηκαν σ' αυτή την πολιτική και στην Ένωση των Εκκλησιών και κήρυξαν τη διατήρηση της ορθόδοξης πίστες. Έτσι το πολιτικό πρόβλημα δημιούργησε εκκλησιαστικό διχασμό και οι όπαδοί των δύο παρατάξεων ώνομάστηκαν Ένωτικοί και Άσθενωτικοί. Αυτή η πολιτική και εκκλησιαστική αντίθεση προέρχεται από βαθύτερες πνευματικές διαφορές. Είναι η αντίθεση της ορθολογιστικής σκέψης προς τον Θεοσοφικό μυστικισμό. Είναι η αντίθεση του φιλελεύθερου πνεύματος, που συνδέεται με την αρχαία ελληνική διάνοηση και με την αναγεννώμενη Δύση, προς τη συντηρητική και προσηλωμένη στην παράδοση παράταξη⁵. Και τις δύο όμως αυτές αντίθετες θέσεις εκπροσωπούν έξοχα πνεύματα, μεγάλοι πνευματικοί ηγέτες της Εκκλησίας και της Πολιτείας. Από τους Ένωτικούς αντιπροσωπευτικώτεροι είναι ο Δημήτριος Κυδώνης, ο Μανουήλ Χρυσολωρᾶς, ο Βησσαρίων κ.ά. Από τους Άσθενωτικούς αναφέρω τον Ίωσήφ Βρυέννιο, τον Μάρκο Εύγενικό, τον Γεώργιο Σχολάριο, που έγινε αργότερα πατριάρχης με το όνομα Γεννάδιος.

Οι άγώνες και οι αντιθέσεις αυτές συνεχίστηκαν και μετά την

4. Δημήτριος Κυδώνης, εκδ. Migne, *Patrologia Graeca*, τόμ. 154, στ. 977. Πρβλ. και Δ. Ζακυθηνού, *Ιδεολογικά συγκρούσεις εις την πολιορκουμένην Κωνσταντινούπολιν*, Αθήνα 1950, σελ. 3-4.

5. Ζακυθηνού, όπ. παρ., σελ. 8.

"Αλωση, όποτε διαμορφώθηκαν βασικά δύο ιδεολογικά ρεύματα, που έκπροσωπούσαν δύο πολιτικές θέσεις άπέναντι στον κατακτητή.

Κάπως σχηματικά θα μπορούσαμε να τις όνομάσουμε τη μια πολιτική τής συντηρίσεως και τής συνυπάρξεως με τον κατακτητή, την άλλη πολιτική τής αντίστασεως κατά του κατακτητή. Ασφαλώς και οι δύο αυτές θέσεις συχνά στην πράξη δέν ήταν τόσο αντίθετες, όσο φαίνονται, γιατί και οι δύο έξυπηρετούσαν συνειδητά ή άσυνείδητα τον ίδιο σκοπό, την έθνική έπιβίωση και την ανάγκτηση τής έλευθερίας. Έτσι στην πράξη συχνά, ανάλογα με τις περιστάσεις, ήταν δυνατόν οι φορείς των ιδεολογιών αυτών να μεταβάλουν άπόλυτα θέση και μεθόδους. Ο θεσμός των άρματολών είναι π.χ. άπόρροια τής ιδεολογίας συνυπάρξεως με τον κατακτητή, ενώ ό θεσμός των κλεφτών άνήκει όπωσδήποτε στην ιδεολογική σφαίρα τής αντίστασεως. Το ίδιο συμβαίνει στη θάλασσα με τους πειρατές και τους κουρσάρους, όπου οι πρώτοι άντιστοιχοϋν ως ένα σημείο με τους κλέφτες και οι δεύτεροι με τους άρματολούς (άντιστοιχία, που μολονότι φανερή, όμως, όσο γνωρίζω, δέν έχει ως τώρα τονιστή άπό κανένα έρευνητή του θεσμού)⁶. Η εύκολία με την όποία, κάτω άπό ιδιαίτερες περιστάσεις, οι κλέφτες γίνονταν άρματολοι και οι πειρατές κουρσάροι και τό αντίθετο, άποτελεϊ τό πιο γνωστό και πιο κτυπητό παράδειγμα, κατά τό όποιο χαρακτηριστικοί έκπρόσωποι τής πολιτικής τής αντίστασεως μεταβάλλονται σε φορείς τής αντίθετης πολιτικής, άκριβώς για να έξυπηρετηθί ή έθνική έπιβίωση στους χρόνους τής δουλείας.

Η πολιτική τής συνυπάρξεως είναι άπόρροια τής ανάγκης έπιβιώσεως του Έθνους. Είναι άναμφισβήτητο ότι μια τέτοια θέση έπιβάλλει μερικές φορές τη συνεργασία με τον κατακτητή. Έτσι είναι φυσικό να ύπάρχη ή τάση να άντιμετωπίζεται συχνά έχθρικά στο σύνολό της αυτή ή πολιτική. Άλλά ή ιστορική έρευνα έχει άπορρίψει σήμερα μια τέτοια συνολική καταδίκη και έχει δείξει τις μεγάλες έθνικές ύπηρεσίες, που προσέφεραν συχνά στο Έθνος οι φορείς αυτής τής πολιτικής.

Θά πρέπει επίσης να τονισθί ότι ό κατακτητής έπιζητούσε και επέβαλε με τη βία αυτή τη συνεργασία στους Έλληνες, ιδιαίτερα στους Πατριάρχες και στην Έκκλησία. Με τό σκοπό αυτό ό Μωάμεθ ό Β΄ και οι διάδοχοί του παραχώρησαν τά προνόμια στην Έκκλησία και θεώρησαν πάντοτε τον Πατριάρχη ως έθνάρχη όχι μόνο των Έλλήνων αλλά όλων των Χριστιανών, τον κατέστησαν υπεύθυνο για τις πράξεις των ύποδούλων και έπιδίωξαν σταθερά να τον μεταχειριστούν ως μέσο για την έκτέλεση των αποφάσεων του Σουλτάνου. Άπό ένα πολύ μεταγενέστερο κείμενο, Τους έθνικούς κανονισμούς του γένους των Ρωμαίων,

6. Για τους κουρσάρους και πειρατές γενικά βλ. Δ. Ά. Ζακυθνοϋ, *Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque*, «L' Hellenisme Contemporain» 1939, σελ. 695-738.

7. Πρβλ. Δ. Ά. Ζακυθνοϋ, *Η Πολιτική Ιστορία τής Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1965, σελ. 41: «Πάντως, όπωσδήποτε διαφορομένη, ή ήγεσία του Γένους, θρησκευτικώς και δογματικώς άκαμπτος, στεργώς έχομένη των πατριών πνευματικών παραδόσεων, έχουσα πλήρη έπίγνωση του άσυμβιβάστου τής μετά του κατακτητού πολιτικής έπιμειξίας, ουχ ήττον άνήγαγεν εις δόγμα την μετά του κυριάρχου συμβίωσιν και συνύπαρξιν».

πού συντάχθηκε στα 1856-1860 από έθνική συνέλευση με την έγκριση τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ επικυρώθηκε με σουλτανικό φερμάνι τοῦ 1862, φαίνεται τὸ πνεῦμα πού καθώριζε πάντοτε τὶς σχέσεις τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Ἐθνάρχη :

«Ἐπειδὴ ὁ Πατριάρχης —λένε Οἱ ἔθνικοὶ κανονισμοὶ τοῦ γένους τῶν Ρωμαίων— οὐ μόνον εἶναι μέγας πνευματικὸς ἀρχηγὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' εἶναι καὶ ἐπιτετραμμένος τὴν ἐκτέλεσιν ὄλων τῶν ἐν τῷ ὑψηλῷ βερατίῳ διαλαμβανομένων ὑποθέσεων, κατὰ συνέπειαν προνομίων, τὰ ὅποια ὁ μέγας πορθητὴς σουλτάν Μεχμέτ ἐχορήγησεν, ἄλλοι δὲ ἔνδοξοι μεγάλοι βασιλεῖς ἐκτιμήσαντες διετήρησαν, κατὰ συνέπειαν τούτου, εἰς ἰδιαζούσας περιπτώσεις ὁ Πατριάρχης εἶναι μέσον τῆς ὑψηλῆς κυβερνήσεως εἰς τὸ πραγματοποιεῖν τὰς ἀποφάσεις τῆς»⁸.

Ἄλλὰ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν Ἐκκλησία ὡς ἐκτελεστικὸ ὄργανο τῶν ἀποφάσεών τῆς, ὅταν τοῦτο ἔθιγε τὴν ἔθνικὴ ὑπόστασι τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων. Ἡ Ἐκκλησία στὸ σύνολό τῆς ἐπανειλημμένα πρόβαλε ἀντίστασι στὸν κατακτητὴ.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Σουλτάνος ἀναμειγνυόταν στὴ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας καὶ συνεχῶς ἀπομάκρυνε Ἱεράρχες ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο, διώριζε νέους, ἐπανεφέρε παλαιούς καὶ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς καθαιρουμένους ἐξώριζε ἢ φόνευε. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας ἀνέβηκαν στὸν Οἰκουμενικὸ θρόνο 78 πατριάρχες, ἀλλὰ οἱ πατριαρχεῖες εἶναι 127.⁹

Ἰδιαίτερα δύσκολη ἦταν ἡ θέσι τῶν Πατριαρχῶν τὸν 17ο αἰώνα, ὅποτε τὸ πατριαρχικὸ ἀξίωμα εἶχε γίνε φοβερὴ δοκιμασία. Τότε μαρτύρησε ὁ Κύριλλος Λούκαρις (1638), πού ἔγινε πατριάρχης ἑξὶ φορές. Ὁ διάδοχός του Κύριλλος ὁ Β' ἐξωρίστηκε στὴν Καρθαγένη, ὅπου πνίγηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ὁ Παρθένιος Γ' (1656-1657) ἀπαγωνίστηκε τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου στὴν Καγγελωτὴ Πύλη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ διάδοχός του Γαβριὴλ ὁ Β' ἔμεινε στὸ θρόνο μόνο ὀκτὼ ἡμέρες ἀπὸ τὶς 23 ὡς τὶς 30 Ἀπριλίου 1657. Ἀργότερα θανατώθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἐπειδὴ προσηλύτιζε μουσουλμάνους στὸν Χριστιανισμὸ καὶ ἀνακηρύχτηκε νεομάρτυρας ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία¹⁰. Εἶναι φυσικὰ πολὺ περισσότεροὶ σὲ ἀριθμὸ οἱ κληρικοὶ, ἀνώτεροὶ καὶ κατώτεροὶ, πού μαρτύρησαν γιὰ τὴν πίστι καὶ γιὰ τὴν ἐλευθερία.

Ἄλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, οἱ Φαναριῶτες πού χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὴν Πύλη ὡς μεγάλοι διερμηνεῖς (ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰώνα), ὡς διερμηνεῖς τοῦ στόλου (ἀπὸ τὸ 1701), ὡς ἡγεμόνες στὶς Παραδουνάβιες ἐπαρχίες, στὴ Μολδαβία (ἀπὸ τὸ 1709) καὶ στὴ Βλαχία (ἀπὸ

8. Ν. Βλάχου, *Ἡ σχέσι τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων πρὸς τὸ κυρίαρχον Ὀθωμανικὸν κράτος*, «L'Hellenisme Contemporain. Ἡ πεντακοσιοστὴ ἐπέτειος ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως», Ἀθήνα 1953, σελ. 150.

9. Ὅπως συνάγεται ἀπὸ μιὰ σύντομη, ἐρευνὰ στὸ σχετικὸ κατέλογο τῶν Πατριαρχῶν τοῦ V. G u m e l, *La Chronologie (Traité d'Etudes Byzantines 1)*, Παρίσι 1958, σελ. 437 - 440.

10. Γιὰ τὸν πατριάρχη Γαβριὴλ Β' βλ. Νικόδημου Ἀγιορείτη, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, σελ. 80 - 81. Πρβλ. Ἀ. π. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Β1, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 204.

(από το 1714), πλήρωσαν και αυτοί το φόρο του αίματος στον κατακτητή. Το μέγεθος της προσφοράς της 'Εκκλησίας και των Φαναριωτών προς τον 'Ελληνισμό και τους άλλους χριστιανικούς λαούς της Χερσονήσου του Αΐμου, που χωρίς τότε σαφή έθνική συνείδηση ακολουθούσαν τον 'Ελληνισμό κάτω από κοινή πνευματική ήγεσία, φαίνεται από το μέγεθος της θυσίας. Έτσι από τους 24 δραγουμάνους του στόλου, από το 1701 ως το 1821, δέκα θανατώθηκαν και τρεις εξωρίστηκαν ή φυλακίστηκαν¹¹. Από τους 29 ήγεμονες της Μολδαβίας και Βλαχίας οκτώ θανατώθηκαν κι άλλοι εξωρίστηκαν ή φυλακίστηκαν. Και γενικά από τους 59 Φαναριώτες, που τα τελευταία έκατο περίπου χρόνια πριν από την 'Επανάσταση κατείχαν ανώτερα αξιώματα στην 'Οθωμανική Αυτοκρατορία, 22 βρήκαν μαρτυρικό θάνατο¹².

Χαρακτηριστικό είναι το σχετικό απόσπασμα του Ρήγα στο «Θούριό» του :

Τι σ' ωφελεῖ νά ζήσης και εἶσαι στή σκλαβιά;
Στοχάσου πώς σε ψένουν καθ' ὦραν στή φωτιά.
Βεζύρης, Δραγουμάνος, ἀφέντης κι ἄν σταθῆς
ὁ τύραννος ἀδίκως σε κάμει νά χαθῆς...

.....
'Ο Σοῦτζος, κι' ὁ Μουρούζης, Πετράκης, Σκαναβῆς
Γκίκας και Μαυρογένης καθρέπτῆς εἰν' νά ἰδῆς¹³.

Τὸ ἰδανικό, που ἡ 'Εκκλησία και οἱ Φαναριώτες, δηλ. ἡ νέα ἡγεσία του 'Ελληνισμού, σχημάτισαν σιγά - σιγά και ὄχι πάντοτε συνειδητά, ἦταν νά υποκαταστήσουν στή διακυβέρνηση του Κράτους τὸν Κυρίαρχο και ἔτσι νά δημιουργήσουν τὸ «'Οθωμανικό Κράτος του 'Ελληνικού 'Εθνους»¹⁴. 'Ο 'Αλέξανδρος 'Υψηλάντης, ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας (1774-1782 και 1796-1797) και παππούς του ὁμώνυμου ἀρχηγού τῆς ἐπαναστάσεως στις Παραδουνάβιες ἡγεμονίες, διατύπωσε αὐτὴ τὴν ἰδεολογία. 'Απὸ αὐτὸν ἀσφαλῶς μὴ ἤθηκε στήν οἰκουμενική ἰδέα του Βυζαντίου ὁ Ρήγας, που ὑπῆρξε γραμματέας του ἀπὸ τὸ 1782 ὡς τὸ 1785¹⁵.

Αὐτὴ ἡ ἰδέα του «'Οθωμανικού Κράτους του 'Ελληνικού 'Εθνους» εἶναι ἰδέα οἰκουμενική και πρέπει νά συναφθῆ με τὴ Βυζαντινὴ αυτοκρατορία και με τὴν οἰκουμενικότητα του Βυζαντίου. Τὴν ἰδέα αὐτὴ

11. Αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τις βιογραφίες τῶν δραγουμάνων του στόλου στο ἔργο του Β. Σφουρόρα, *Οἱ Δραγουμάνοι του Στόλου. 'Ο θεσμός και οἱ φορεῖς*, 'Αθήνα 1965, σελ. 93 - 173.

12. Πρβλ. Δημ. Σκαρλάτου Σοῦτζου, *'Ελληνες ἡγεμόνες Βλαχίας και Μολδαβίας*, 'Αθήνα 1972, κυρίως σελ. 304-305, ἔργον κατάλογος.

13. Βλ. Ρήγα Φεραῖου «Θούριος», ἐκδ. Λ. Βρανούση, *Ρήγας Φεραῖος* (Βασικὴ Βιβλιοθήκη ἀρ. 10), 'Αθήνα 1954, σελ. 391 στ. 9 - 16.

14. Δ. 'Α. Ζακυθινόυ, *'Η πολιτικὴ 'Ιστορία τῆς Νεωτέρας 'Ελλάδος*, β' ἐκδ., 'Αθήνα 1965, σελ. 44.

15. Γιά τὴ ζωή, τὴ σταδιοδρομία και τὴ δράση του Ρήγα βλ. Λ. Βρανούση, *Ρήγας Φεραῖος*, σελ. 7 - 112. Πρβλ. και Ν. Πανταζόπουλου, *Ρήγας Βελεστινλής. 'Η πολιτικὴ ἰδεολογία του 'Ελληνισμού προάγγελος τῆς 'Επανάστασεως*, Θεσσαλονίκη 1964, κυρίως σελ. 10 κ.έ.

ώνόμασαν γενικά «Βυζαντινὸν» ἢ «Νεοβυζαντινὸ οἰκουμενισμόν» καὶ ὁ Διο-
νύσιος Ζακυθηνὸς «Ἑλληνισμό τοῦ Γένους» σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ σύστημα
τοῦ «Νεοελληνικοῦ ἔθνικισμοῦ» ἢ «Ἑλληνισμοῦ τοῦ Ἔθνους»¹⁶. Ὁ Νι-
κόλαος Πανταζόπουλος τὸ χαρακτηρίζει ὡς «τὸ πολυεθνικὸ Κράτος
τοῦ Γένους». Τὸ κράτος αὐτό, σύμφωνα μὲ τὴν ὀθωμανικὴ ὄρχή τοῦ
Μιλέτ, «ἐπιδιώκει διπλωματικῶς τὴν ἀνάκτησιν τῆς πολιτικῆς ἐλευ-
θερίας διὰ τῆς διατηρήσεως, ἐπεκτάσεως καὶ ὀλοκληρωτικῆς ἐπιβολῆς
τῆς Βυζαντινῆς πολιτιστικῆς κληρονομίας, ἄνευ ἐπαναστατικῆς ἐνερ-
γείας διὰ τῆς βαθμιαίας διαβρώσεως καὶ ὑποκαταστάσεως τῆς τοιφ-
ρικῆς ἐξουσίας»¹⁷.

Ἐκεῖνο πού διαφοροποιεῖ τὴν ἀντίληψη αὐτὴ ἀπὸ τῆ Μεγάλῃ
Ἰδέα¹⁸, πού ἀσφαλῶς καὶ τότε ἐπικρατοῦσε στὴ συνείδηση τοῦ Ἑλλη-
νισμοῦ καὶ πού τελικὰ ἐπιχειρήθηκε νὰ πραγματοποιηθῇ, ἀπὸ τὸ Ἑλλη-
νικὸ Ἔθνος μὲ τὴ Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία, εἶναι βασικὰ ἡ διαφορὰ
μεθόδου: ἀπέκλειε τὴν ἐπαναστατικὴν ἐνέργεια καὶ τὴν ἀντικαθιστοῦσε
μὲ τὴ βαθμιαία διάβρωση.

Πόσο ἀνεδαφικὴ καὶ ἀτελέσφορη ἦταν αὐτὴ ἡ ἰδεολογία τὸ δείχνει
τὸ γεγονός ὅτι ὁ γιὸς τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη, ὁ Κωνσταντῖνος
Ὑψηλάντης, ἐπαναστάτησε στὰ 1807, ἐνῶ ἦταν ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας,
καὶ πέρασε στοὺς Ρώσους. Τότε οἱ Τούρκοι ἀποκεφάλισαν σὲ ἀντίποινα
τὸν πατέρα του Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη, τὸν θεωρητικὸ τῆς βαθμιαίας
«ἐκ τῶν ἔνδον» διαβρώσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους.

Πάντως ὁ Ἑλληνισμὸς στὸ σύνολό του διατήρησε τὸ σκοπὸ του
νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία σὰν οἰκουμενικὸ πολυ-
εθνικὸ κράτος.

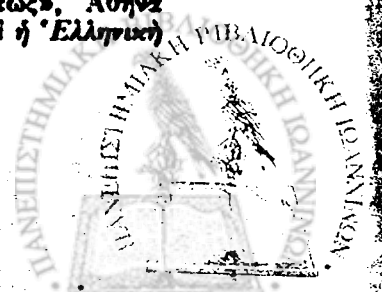
Ἡ πολιτικὴ τῆς συμβιώσεως δὲν ἐπέτυχε βέβαια τελικὰ νὰ πρα-
γματοποιήσῃ τὸ «Ὀθωμανικὸ Κράτος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», ἀλλὰ
κατῶρθωσε νὰ βελτιώσῃ τὴ θέση τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ, συνετέ-
λεσε στὴ δημιουργία μιᾶς μορφῆς αὐτοδιοικήσεως μὲ τὶς κοινότητες
καὶ τὶς συντεχνίες, καὶ συγχρόνως διαμόρφωσε τὰ στελέχη γιὰ τὸ
σχηματισμὸ μιᾶς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἡγεσίας.

Ὅπως σημειώθηκε ἤδη, ἡ δευτέρη ἰδεολογία πού διαμορφώθηκε
μετὰ τὴν Ἄλωση ἦταν ἡ ἰδεολογία τῆς ἀντιστάσεως. Ἡ ἰδεολογία
αὐτὴ δὲν ἦταν βέβαια στατικὴ, ἀλλὰ μεταβαλλόταν καὶ ἀλλάζε μορφή
καὶ ἔκφραση κάθε φορὰ ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις. Ἡ ἐνεργητικὴ
ἀντίσταση τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἐναντίον τοῦ Τούρκου κατακτητῆ
ἄρχισε ἀμέσως μετὰ τὴν Ἄλωση: τὸ πρῶτο ἐπαναστατικὸ κίνημα κατὰ
τῶν Τούρκων ἐγίνε στὴν Πελοπόννησο στὰ 1463-1466 μὲ βενετικὴ

16. Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, *Ἡ πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος*,
σελ. 38 - 44.

17. Ν. Πανταζόπουλου, ὁπ. παρ, σελ. 28, πρβλ. καὶ σελ. 11.

18. Γιὰ τὴ Μεγάλῃ Ἰδέα βλ. Ἰ. Κ. Βογιατζίδης, *Ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἐ-
ξέλιξις τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας*, «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλῃς Ἑλλάδος», Ἀθῆναι 1923,
σελ. 161 - 171. Τοῦ ἴδιου, *Ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα*, «L' Hellenisme Contemporain».
Ἡ πεντακοσιοστὴ ἐπέτειος ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως», Ἀθῆναι
1953, σελ. 305-314. Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, *Ἡ Βυζαντινὴ Ἰδέα καὶ ἡ Ἑλληνικὴ
Ἐπανάστασις*, Ἀθῆναι 1946.

υποκίνηση και υποστήριξη. Από τότε ως το 1821 περισσότερα από είκοσι κινήματα έγιναν στην Ελλάδα. Από αυτά μερικά εντάσσονται σε γενικότερες συρράξεις της Ύψηλης Πύλης με ξένες δυνάμεις, άλλα υποκινούνται ή υποστηρίζονται από ξένους παράγοντες κι' άλλα είναι τοπικά κινήματα και περιορισμένης εκτάσεως εξεγέρσεις¹⁹.

Παράλληλα ο υπόδουλος Έλληνισμός προσπάθησε να βρῆ στηρίγματα και βοήθεια στις ξένες δυνάμεις που ἤλθαν σε σύγκρουση διαδοχικά με τους Τούρκους: στην Καθολική Ἐκκλησία, στη Βενετία, στη Γαλλία, στην Ἰσπανία, για πολύ χρόνο στην ομόδοξη Ρωσία, κατόπιν στην αυτοκρατορική Γαλλία του Μεγάλου Ναπολέοντος και στην Ἀγγλία. Ἀνάλογα διαμορφώθηκαν και τὰ ιδεολογικά ρεύματα και οἱ πολιτικοὶ προσανατολισμοὶ στοὺς χρόνους τῆς δουλείας. Ἔτσι ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωση δημιουργήθηκε μέσα στὴ γενικότερη πολιτικὴ τῆς ἀντιστάσεως ἓνα πρῶτο ιδεολογικὸ σύστημα τῶν Ἑλλήνων, πού θὰ μπορούσε νὰ ὀνομαστῆ ἰδεῶδες τῆς Σταυροφορίας²⁰. Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ θεμελιῶδες αἶτημα τοῦ ἐξόριστου Ἑλληνισμοῦ, γιὰ ἓνα τουλάχιστον αἰῶνα, καὶ ἡ μεγάλη ἐλπίδα τῶν ὑποδούλων.

Στὸ θρῆνο γιὰ τὴν «ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως» ὁ λαϊκὸς ποιητὴς καλεῖ ὅλους τοὺς ἰσχυροὺς νὰ ἐνωθοῦν σὲ μιὰ μεγάλη σταυροφορία:

«Φρατζέζους καὶ Οὐγγλέζηδες, Σπανιόλους, Ἀλαμάνους,
πᾶς' αὐθεντία, πᾶς' ἀρχή, τῆς Δύσεως τὰ μέρη,
νὰ ὁμονοιάσουν ἐμπιστά, νὰ πᾶν κατὰ τὰ ἔθνη,
τὴν πόλιν τῶν Χριστιανῶν, Λατίνων καὶ Ρωμαίων,
νὰ πάρουν ἀφ' τὰ χέρια των, νὰ κόψουν ἑπαρσί των»²¹.

Τὸ ἰδεῶδες αὐτὸ τῆς Σταυροφορίας συνεχίζει τὴν πολιτικὴ πού εἶχε διαμορφωθῆ πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση καὶ πού ἐκπροσωποῦσαν τότε οἱ Ἐνωτικοί. Φορεῖς αὐτῆς τῆς πολιτικῆς μετὰ τὴν πτώση τοῦ Βυζαντίου ἦταν συχνὰ τὰ ἴδια ἄτομα, πού εἶχαν πρὶν ἀγωνιστῆ γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν: ὅπως ὁ μητροπολίτης Κιέβου Ἰσιδώρος ὅπως ὁ Βησσαρίων, πού συνεχίζει τὶς προσπάθειές του γιὰ τὴν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ σχεδίου μετὰ τὴν συνδρομὴ καὶ τὴν υποστήριξη διαδοχικά τῶν παπῶν Νικολάου Ε', Καλλίστου Γ' καὶ Πίου Β'. Ὁ τελευταῖος μάλιστα, σὲ συνάρτηση μετὰ τὸν πρῶτο βενετοτουρκικὸ πόλεμο (1463-1479), κήρυξε τὸ 1464 Σταυροφορία, ἡ ὁποία ὅμως παρὰ τὸν ἐνθουσιασμὸ τῶν πιστῶν ματαιώθηκε, ἐξ αἰτίας τῆς κακῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς ἀδιαφορίας τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων καὶ τοῦ θανάτου τοῦ ἴδιου τοῦ Πάπα²².

19. Γιὰ τὰ κινήματα αὐτὰ βλ. γενικὰ Ἀ. Π. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. Γ', Θεσσαλονίκη 1968.

20. Βλ. Δ. Ἀ. Ζακυθηνόυ, Ὑπερεθνικαὶ ἀξίαι τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Τουρκοκρατίας, «Νέα Ἔστια», τεῦχος Χριστουγέννων 1970, σελ. 8-9. Τοῦ ἴδιου, Πολιτικὴ Ἱστορία, ὅπ. παρ., σελ. 42.

21. Ἀπὸ τὸ ποίημα Ἐπιτομὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βλ. Γ. Ζώρα, Βυζαντινὴ Ποίησης (Βασικὴ Βιβλιοθήκη ἀρ. 1), Ἀθήνα 1956, σελ. 177-197 (κατὰ τὴν ἐκδ. Ἐπι. Legrand).

22. Ἀ. Π. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. Γ', Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 21-25.

Ἀπὸ τότε, συχνὰ οἱ ὑπόδουλοι ἢ οἱ Ἕλληνες φυγάδες θὰ στρέψουν τὶς προσδοκίαις τους στὴ Δύση καὶ οἱ δυτικοὶ ἡγεμόνες θὰ ἐντάξουν μέσα στὰ γενικώτερα σχέδιά τους τὴν ἀπελευθέρωση τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, δίνοντας στὶς ἐπιχειρήσεις τους χαρακτήρα σταυροφορίας. Πάντως, εἴτε πρόκειται γιὰ φιλόδοξα σχέδια μὲ βάση πολιτικὰ συμφέροντα, ὅπως τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου τοῦ Η' (1492-1496)²³, εἴτε γιὰ ρομαντικὲς ἀπόπειρες, ὅπως τοῦ δούκα τοῦ Νεβέρ (1603 - 1625)²⁴, οἱ προσπάθειες αὐτὲς ἤ ἔμειναν μόνο σχέδια ἢ περιορίστηκαν σὲ μικρῆς ἐκτάσεως ἐπιχειρήσεις ποὺ κατέληξαν σὲ ἀποτυχία. Ἀλλὰ ὅσο κι' ἂν ἡ ἰδέα τῆς Σταυροφορίας ἀποδείχτηκε ἀκαρπὴ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ, συνετέλεσε ὅμως στὴ διαμόρφωση τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ βοήθησε νὰ συνδεθῇ τὸ Ἔθνος μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ διανόηση²⁵.

Ἐξ ἄλλου ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα παρατηρεῖται μιὰ στροφή πρὸς τὴ Ρωσία. Τότε διαδίδονται οἱ χρησιμοὶ γιὰ τὸ «ξανθὸ γένος τοῦ Βορρά», ποὺ θὰ ἀπελευθερώσῃ τὸν ὑπόδουλο Ἑλληνισμό²⁶. Ἡ στροφή αὐτὴ πρὸς τὴν ὁμόδοξο μεγάλη δύναμη ἔχει τὶς ἀρχὲς τῆς στὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνα, ὅταν ὁ τσάρος Ἰβάν Γ' ὁ Τρομερὸς πνιρεύτηκε τὴ Ζωή - Σοφία Παλαιολογίνα²⁷. Ὁ γάμος αὐτὸς, ποὺ θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς Ρώσους ὅτι «θὰ ἔδινε στὴν Μόσχα τὸ δικαίωμα νὰ προβληθῇ, ὡς κληρονόμος τοῦ Βυζαντίου...»²⁸, ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴ τῶν ρωσικῶν ἐπιδιώξεων νὰ διαλύσουν τὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία καὶ νὰ πάρουν τὴ θέση τοῦ Βυζαντίου. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ, ποὺ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα συστηματικὰ ἀκολουθεῖται ἀπὸ τοὺς Ρώσους μονάρχες, θὰ ἀναπτέρωσῃ τὶς ἐλπίδες τῶν ὑποδούλων. Οἱ Ἕλληνες θὰ ἐμπλακοῦν στοὺς

23. Βλ. Ἀ. π. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Γ', σελ. 62 κ.έ.

24. Βλ. σχετικὰ τὴν εἰδικὴ μονογραφία τοῦ Σ. τ. φ. Παπαδόπουλου, *Ἡ κίνηση τοῦ δούκα τοῦ Νεβέρ Καρόλου Γορζάλα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν βαλκανικῶν λαῶν (1603-1625)*, Θεσσαλονίκη, 1966. Πρβλ. καὶ Ἀ. π. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Γ', σελ. 352 κ.έ.

25. Βλ. Δ. Ἀ. Ζακυθινόυ, *Υπεροθωμανικαὶ ἀξίαι*, ὅπ. παρ., σελ. 8 - 9.

26. Ἡ ταύτιση τοῦ «ξανθοῦ γένους» μὲ τοὺς Ρώσους εἶχε γίνει στὴ Ρωσία ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸ 1512 καὶ στὸν Ἑλληνικὸ κόσμο γύρω στὰ 1618 (πρῶτη μαρτυρία στὸ κείμενο τοῦ Ματθαίου Μυρέων, *Ἱστορία τῶν κατὰ τὴν Οὐγγροβλαχίαν τελεσθέντων*, τοῦ ἔτους 1618). Ἀλλὰ ἡ ἰδέα ὅτι τὸ «ξανθὸ γένος τοῦ Βορρά» (δηλ. οἱ Ρῶσοι) θὰ γίνονταν ὁ ἀπελευθερωτὴς τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων ἔρχεται νὰ διαδίδεται στοὺς Ἕλληνες μετὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στοὺς Τούρκους καὶ βασικὰ μετὰ τὸ ρωσοτουρκικὸ πῦλο τοῦ 1672 (βλ. Μ. Ἀ. Δ. Σκαρῆ, *Τὸ Ἀντολικὸν Ζήτημα*, σελ. 231 - 236. Δ. Ἀ. Ζακυθινόυ, *Ἡ Βαλκανικὴ Ἰδέα καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση*, «Νέα Ἔστια», 37, 1945, σελ. 229).

Ὁ Λάσκαρις (ὅπ. παρ., σελ. 231-232) παρατηρεῖ ὅτι, ἐνῶ ἀρχικὰ οἱ χρησιμοὶ στὴ ρωσικὴ τὸς μεταφραστὴ ἀπέδιδαν ὀρθὰ τὴ φράση «ξανθὸ γένος» μὲ τὸ ruskij rod, ἀργότερα ἀπὸ λάθος ἢ σύγχυση τῶν ἀντιγραφῶν τὸ ruskij μετατράπηκε σὲ ruskij rod (=ρωσικὸ γένος). Πιθανώτατα ὅμως ἡ μετατροπὴ αὐτὴ δὲν ὀφείλεται σὲ λάθος ἢ σύγχυση, ἀλλὰ σὲ θεληματικὴ ἀλλοίωση τοῦ κειμένου γιὰ νὰ παρουσιασθῇ τὸ ρωσικὸ γένος προωρισμένο νὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

27. Ἀ. π. Βακαλόπουλου, ὅπ. παρ., τόμ. Γ', Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 59 - 62.

28. Ὁπ. παρ., σελ. 59 καὶ σσμ. 1.

Ρωσοτουρκικούς πολέμους. Στις παραμονές τῆς Ἐπαναστάσεως ἡ στροφή αὐτὴ πρὸς τὴ Ρωσία θὰ διαμορφώσῃ τὸ ρωσόφιλο κόμμα, πού ἐκπροσωποῦν οἱ Φαναριῶτες Μουρούζηδες καὶ Ὑψηλάντες.

Μὲ τὴν πάροδο ὅμως τοῦ χρόνου οἱ Ἕλληνες ἀντιλήφθηκαν ὅτι οἱ ξένοι ἡγεμόνες, καὶ ὅταν ὑποστήριζαν ἢ ὑποκινούσαν τὰ ἐπαναστατικά τους κινήματα, οὔτε ἀνιδιοτελεῖς ἦταν, οὔτε προσέφεραν τὴν ἀπαραίτητη βοήθεια. Ὁ ἔθνικὸς ποιητὴς ἐπιγραμματικὰ περιγράφει τὴν στάση τῶν ξένων :

Μοναχὴ τὸν δρόμο ἐπῆρες,
ἐξανάλθες μοναχὴ·
δὲν εἶν' εὐκόλες οἱ θύρες
ἐὰν ἡ χρεία τὲς κουρταλῆ.

Ἄλλος σοῦ ἔκλαψε εἰς τὰ στήθια,
ἀλλ' ἀνάσασιν καμιά·
ἄλλος σοῦ ἔταξε βοήθεια,
καὶ σὲ γέλασε φρικτά.

(Ἕγνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν, στρ. 10 - 11)

Ἡ ἐγκατάλειψη τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν Ρωσία τόσο στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1770, ὅσο καὶ στὸ Ρωσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1787-1792, ἀποτελέσῃ σημαντικὸ σταθμὸ γιὰ τὴν ὀριμὰση ἢ ἰδέα ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμένεται βοήθεια ἀπὸ τοὺς ξένους καὶ ὅτι τὸ Ἔθνος ἔπρεπε νὰ στηριχθῆ στὶς δικές του δυνάμεις, ἠθικὲς καὶ ὑλικές.

Οἱ συνθήκες στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου ἦταν ἰδιαίτερα εὐνοϊκές. Τὸ ὑπόδουλο Ἔθνος, μὲ διαρκῆ μόχθο σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῶν ἀνθρωπίνων δραστηριοτήτων, κατώρθωσε νὰ ἀναπτύξῃ τὶς ὑλικὲς καὶ πνευματικὲς του δυνάμεις. Τότε παρατηρεῖται μιὰ μεγάλη οἰκονομικὴ ἀκμὴ καὶ συγχρόνως τεράστια ἀνάπτυξη τῆς παιδείας καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος²⁹. Παράλληλα, ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα ἀρχίζει ἡ ἀργὴ παρακμὴ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, στὴν ὁποία σημαντικὸ ρόλο ἔπαιξε ἡ διεθνὴς νομισματικὴ καὶ οἰκονομικὴ κρίση τοῦ 17ου αἰῶνα. Τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο τῆς Τουρκίας ἦταν στὰ χέρια τῶν Ἀγγλῶν, Ὀλλανδῶν καὶ Γάλλων, πού οἱ ἀγῶνες τους γιὰ τὴν ἐμπορικὴ κυριαρχία στὴ Μεσόγειο καὶ στὴν Ἀνατολὴ καλύπτουν σχεδὸν ὀλόκληρο τὸν 17ο αἰῶνα. Οἱ Ἕλληνες ἦταν τότε μεσάζοντες καὶ προμηθευτὲς πρώτων ὑλῶν στὴ Βαλκανικὴ καὶ ἀλλοῦ³⁰.

Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος τὸν 18ο αἰῶνα ὀφείλεται στὴ γενικώτερη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, μὲ τὴν ὁποία οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ καὶ ἔμποροι διατηροῦσαν

29. Πρβλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, *Ἡ Τουρκοκρατία. Εἰσαγωγή εἰς τὴν νεωτέραν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα 1957, σελ. 49 κ.έ.

30. Βλ. Γ. Λέων, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐμπορικὴ Ναυτιλία (1453-1850)*, στὸν τόμο *Ἑλληνικὴ Ἐμπορικὴ Ναυτιλία (1453-1850)*, ἐκδ. Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος 1972, κυρίως σελ. 20 κ.έ.

στενές οικονομικές σχέσεις· επίσης στο δικαίωμα που απέκτησαν τα ελληνικά πλοία με τη συνθήκη του Κουτσούκ - Καϊναρτζή να πλέουν με ρωσική σημαία· και τέλος στην υποχώρηση του γαλλικού ναυτικού από την Ανατολική Μεσόγειο εξ αίτιας του αγγλογαλλικού ναυτικού ανταγωνισμού, ιδιαίτερα κατά τη Γαλλική Έπανάσταση και τους ναπολεοντείους πολέμους, όποτε το ελληνικό ναυτικό υποκατέστησε το γαλλικό συχνά με την υποστήριξη των Άγγλων³¹. Στά 1813 ο Fr. Rouqueville ανεβάζει τον αριθμό των ελληνικών εμπορικών πλοίων σε 615, συνολικής χωρητικότητας 153.580 τόννων, με 37.526 ναυτικούς και με 5.878 κανόνια³².

Στόν τομέα της Παιδείας, από τα μέσα του 17ου και κυρίως από τις αρχές του 18ου αιώνα παρατηρείται μιá μεγάλη ανάπτυξη. Μετά τη μεγάλη κάμψη των πρώτων χρόνων της δουλείας, από τον 17ο αιώνα ή ελληνική παιδεία αρχίζει να αναπτύσσεται, τα ελληνικά σχολεία πολλαπλασιάζονται και ιδρύονται όχι μόνο στον έλλαδικό χώρο, αλλά και στις άλλες βαλκανικές χώρες. Η ελληνική γλώσσα και ή ελληνική παιδεία κυριάρχησαν τον 18ο αιώνα στη Χερσόνησο του Αίμου³³.

Πολλοί παράγοντες σενετέλεσαν στην άκμή της Παιδείας: ή παρακμή του θεσμού του Παιδομαζώματος³⁴, ή σύσταση των κοινοτήτων, ή βελτίωση των οικονομικών συνθηκών, ή έκτύπωση, και ή διάδοση των βιβλίων, οί σχέσεις με τις δυτικές χώρες και πάνω από όλα ή ελληνική παράδοση και ή έμφυτη αγάπη των Έλλήνων για τα γράμματα. Έτσι στις παραμονές της Έπαναστάσεως είχαν οί Έλληνες σχολεία που ασφαλώς θα τα ζηλεύαμε και σήμερα, όπως στη Σμύρνη, στις Κυδωνίες, στα Γιάννενα, και τη Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη.

Από τον 17ο αιώνα επίσης οί ελληνικές κοινότητες του έξωτερικού, οί τόσο άνθηρές, και τα Πανεπιστήμια της Δύσεως, όπου σπούδαζαν πολλοί Έλληνες, άσκησαν μεγάλη μορφωτική επίδραση στον υπόδουλο Έλληνισμό και τον έφεραν σε έπαφή με το ευρωπαϊκό πνεύμα. Ιδιαίτερα το Πανεπιστήμιο της Πάδοβας υπήρξε κέντρο από το οποίο και ιδέες και οί επίδράσεις του νέου όρθολογισμού και του πραγματισμού της Δύσεως διαδόθηκαν από τη Βενετία σε όλες τις ελληνικές χώρες³⁵.

Στην Πάδοβα σπούδασαν ο πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις και ο Θεόφιλος Κορυδαλεύς, που συνετέλεσε περισσότερο από κάθε άλλον στην ανάσυνθεση των μεταξύ των δύο τμημάτων της Ευρώπης πνευ-

31. Όπ. παρ., σελ. 28.

32. Όπ. παρ., σελ. 46.

33. Βλ. Απ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού*, Β', σελ. 250-254 και 266 κ.έ. και Μαρίας Νυσταζοπούλου - Πελεκίδη, *Ξενογλώσσα κείμενα με ελληνική γραφή, «Ο Έρανοστής»*, 1, 157 (1972), σελ. 88 - 90.

34. Από τα μέσα περίπου του 17ου αί., ο θεσμός αρχίζει να παρακμάζει. Η τελευταία του μνεία στα 1705 στη Νάουσα: Απ. Βακαλόπουλου, *δπ. παρ., Β', σελ. 58 - 59*. Β. Παπούλια, *Ursprung und Wesen der «Knabenlese» im Osmanischen Reich*, Μόναχο 1963, σελ. 109 ύποσ. 3.

35. Ph. Sherrard, *The Greek East and the Latin West. A study in the Christian Tradition*, Λονδίνο 1959, σελ. 175.

ματικῶν δεσμῶν, πού εἶχαν θραυστῆ ἀπό αἰῶνες»³⁶. Ἡ ἐποχὴ τους θεωρεῖται ἡ πρώτη μετὰ τὴν "Ἀλωση ἐλληνικὴ ἀναγέννηση.

Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ἀρχίζει ἡ παραδοχὴ τῶν διδαγμάτων τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας στὴν ὑπόδουλη Ἑλλάδα. Πολλὰ φιλοσοφικὰ ἔργα μεταφράζονται στὰ ἐλληνικά. Ἔτσι π.χ. ὁ Γαβριὴλ Καλλονᾶς μετέφρασε τὸν Locke. Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ἔφερε στὴν Ἑλλάδα τὴ μελέτη τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν νεωτέρων μαθηματικῶν καὶ ἔκαμε γνωστὸ τὸν Βολταῖρο. Ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδαξ μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς πρόδρομος τοῦ δημοτικισμοῦ, ἐνῶ θεωρητικὸς του εἶναι ὁ Δημήτριος Καταρτζῆς-Φωτιάδης. Εἶναι πολὺ μακρὸς ὁ κατάλογος τῶν λογίων, πού διαπνέονται ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ, Γαλλικοῦ κυρίως, Διαφωτισμοῦ καὶ προσπαθοῦν νὰ τὶς μεταδώσουν στοὺς Ἕλληνας. Ἐπίσης σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ ἐπίδραση τῶν ιδεῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι καὶ ἡ Ἐκκλησία, παρὰ τὴν ἀντίδρασή της ἀπέναντι στὶς τότε νέες ιδέες, συμμετέχει στὴν ἀναγέννηση τοῦ ἔθνους. Σημαντικώτατο ὑπῆρξε τὸ ἐθνικὸ καὶ ἀποστολικὸ ἔργο τοῦ Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ (1714-1779), αὐτοῦ τοῦ Ρήγα τῆς Ἐκκλησίας, πού ἀναπτέρωνει τὴν πίστη τῶν ὑποδούλων στὸ Θεὸ καὶ στὸ Γένος, ἰδρύει σχολεῖα καὶ γίνεται πραγματικὸς δάσκαλος τοῦ λαοῦ ὡς τὴν ἡμέρα τοῦ μαρτυρίου του.

Στὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ ἔθνους ἰδιαίτερα συνετέλεσε ὁ Ρήγας Φεραῖος. Βαθύτατα ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὶς ἀρχές τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀπὸ τὸ Διαφωτισμό, προσπαθεῖ νὰ διαδώσῃ στοὺς Ἕλληνας τὴ δυτικὴ σκέψη μὲ τὶς μεταφράσεις του καὶ τὰ ἔργα του. Στὸν πρόλογο τοῦ ἔργου του «Φυσικῆς ἀπάνθισμα διὰ τοὺς ἀγχίνους καὶ φιλομαθεῖς Ἕλληνας ἐκ τῆς γερμανικῆς καὶ γαλλικῆς, διαλέκτου ἔραμισθὲν» (1790) τονίζει μεταξὺ ἄλλων ὅτι ὅλοι πρέπει νὰ καταβάλουν προσπάθεια γιὰ «νὰ ἀναλάβῃ τὸ πεπτωκὸς ἐλληνικὸν γένος»³⁷. Τὰ ἐθνεγερτικὰ του ἔργα, ὅπως ἡ *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*, ἡ *Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις*, καὶ τὰ ἐπαναστατικὰ του τραγούδια βοήθησαν πάρα πολὺ στὴν ἠθικὴ προετοιμασία τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν Ἐπανάσταση καὶ τοὺς ἔδωσαν μεγαλύτερη πίστη στὶς δυνάμεις τοῦ ἔθνους. Τὸ μεγάλο δίδαγμα πού πηγάζει ἀπὸ τὴν μελέτη τοῦ *Θουρίου του* εἶναι ὅτι ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν ἐδραίωση τῆς ἰσότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης θὰ πρέπει νὰ βασιστῆ ἀποκλειστικὰ στὶς δυνάμεις τῶν ὑποδούλων.

Σημαντικὸ ρόλο ἔπαιξε στὴ διαμόρφωση τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδεολογίας, σὰν προέκταση τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα, ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία, ἦτοι Λόγος περὶ ἐλευθερίας»³⁸. Τὸ ἔργο αὐτό, διαποτισμένο ἀπὸ τὶς φιλε-

36. Ὁπ. παρ., σελ. 176.

37. *Ρήγας Φεραῖος*, ἐκδ. Α. Βρανούση, σελ. 268.

38. Γιὰ τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» βλ. ἐκδ. Νικ. Τωμαδάκη, Ἀθήνα 1948 καὶ Γ. Βαλέτα, Ἀθήνα 1957. Γιὰ τὶς λιγώτερο ἢ περισσότερο πιθανὲς ὑποθέσεις πού ἔγιναν γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ ἀνώνυμου συγγραφέα τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας μὲ γνωστοὺς Ἕλληνας λογίους βλ. Χρ. Φράγκου, *Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀθανασίου Ψαλῖδα στὴ δημιουργία ἐπαναστατικοῦ πνεύματος στὴν Ἱππερο (ὁ Ἀθανάσιος Ψαλῖδας καὶ ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία»)*, «Δωδώνη» Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, τόμ. Α', Ἰωάννινα 1972, σελ. 85 -

λεύθερες ιδέες τῆς ἐποχῆς, τυπώθηκε στὴν Ἰταλία τὸ 1806, σὲ μιὰ ἐποχὴ καθαρὰ προεπαναστατικὴ, ἀφοῦ στὶς 5 Μαΐου 1808 ἀρχίζει ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βλαχάβα³⁹, γιὰ τὴν ὁποία ὑπάρχουν, ὅπως θὰ δοῦμε, σημαντικές μαρτυρίες ὅτι ὑποκινήθηκε ἀπὸ τὴ Ρωσία καὶ ὅτι συνδυάζεται μὲ τὴ Σερβικὴ ἐπανάσταση τοῦ Καραγιώργη. Πραγματικὰ γιὰ τὴν ἐπανάσταση αὐτὴ παραμένουν ἀνέκδοτες στὰ Ἀρχεῖα τοῦ Γαλλικοῦ Υπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν οἱ ἐκθέσεις τοῦ François Rouquerville, προξένου τῆς Γαλλίας στὰ Γιάννενα. Πρόσφατα εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ διαβάσω μερικὲς ἀπὸ αὐτές. Θὰ περιοριστῶ ἐδῶ νὰ παραθέσω μιὰ χαρακτηριστικὴ ἐκθεση τοῦ Rouquerville πρὸς τὸ Γάλλο Ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν⁴⁰.

Ἀπὸ τὴν ἐκθεση αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται ἄλλῃ μιὰ φορὰ ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἡ ἀνικανότητα τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ἡ σημασία τοῦ ἑλληνικοῦ παράγοντος καὶ ὁ ρόλος ποὺ θὰ μπορούσε νὰ διαδραματίσει στὴν πραγματοποίηση τῶν σχεδίων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὸν χῶρο τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου :

«Γιάννενα, 4 Ἰουνίου 1808

»Εἰδήσεις ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴ Θεσσαλία μὲ πληροφοροῦν ὅτι ὁ Παπᾶς, ὁ πρῶτος ὑποκινητὴς τῆς ἀνταρσίας, εἶναι ἀδελφὸς ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ἐπιτελείου τοῦ Καραγιώργη, ἀρχιστρατήγου τῶν Σέρβων⁴¹. Οἱ Ἕλληνες τῶν Τρικκάλων βιάστηκαν πάρα πολὺ μὲ τὸ νὰ

108 καὶ ἰδιαιτέρα σελ. 97 κ.έ. Πρβλ. καὶ Σ τ ε φ. Μ π έ τ η, *Μιχαὴλ Χρησταράς...* (ὁ ἀνώνυμος *Ἕλληνας τῆς Νομαρχίας*), «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια» 21 (1972), σελ. 1-32 (καὶ ἰδιαιτ. σελ. 22 κ.έ.).

39 Γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Βλαχάβα βλ. Κ. Ν. Σάθρα, *Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς (1453 - 1821)*, Ἀθήνα 1869, σελ. 588 κ.έ., Ἀ. π. Βακαλόπουλου, *Νέα στοιχεῖα γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἀρματολίκια καὶ γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Εὐθύμου Μπλαχάβα στὴ Θεσσαλία στὰ 1808*, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης» 9 (1965), σελ. 229-251 καὶ Τ. Φ. Χριστόπουλου, *Βλαχάβαιοι*, «Θεσσαλικὰ Χρονικά» 10 (1971), σελ. 7-31 (ἰδιαιτέρα σελ. 25 κ.έ.).

40. Ministère des Affaires Etrangères. Archives. Correspondance Consulaire. Janina, tome II, fol. 46 - 47. Εὐχαριστῶ ἰδιαιτέρα τὴν κ. Δημ. Ἡλιάδου, ποὺ ἔθεσε στὴ διάθεσή μου αὐτὴ τὴν ἀλληλογραφία καὶ μοῦ παραχώρησε τὸ ἀνέκδοτο αὐτὸ ἔγγραφο.

41. Ὁ Παπᾶς εἶναι ὁ ἀρματολὸς τῶν Χασίων Παπᾶ Εὐθύμιος Βλαχάβας, βλ. πῶς πάνω, σμ. 39. Γιὰ τὸν ἀδελφὸ αὐτοῦ τοῦ Εὐθύμου Βλαχάβα, ποὺ ἦταν — ὅπως λέει ὁ Rouquerville — ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ἐπιτελείου τοῦ Καραγιώργη, τίποτα δὲν εἶναι γνωστὸ. Ὁ Γ. Χριστόπουλος (ὅπ. παρ., σελ. 14) ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀθανάσιος Βλαχάβας εἶχε τέσσερις γιούς, τὸν Εὐθύμιο, τὸν Θεόδωρο καὶ τὸν Δημήτριο (οἱ δύο τελευταῖοι σκοτώθηκαν στὸ Καστράκι τὸ 1808, πρβλ. Ἀ. Βακαλόπουλου, ὅπ. παρ., σελ. 27-28) καὶ ἓναν τέταρτο ποὺ ἀπαρέμεινε ἀγνωστος καὶ ἀμφίβηλος. Ὁ «ἀγνωστος» αὐτὸς γίνεται ἰσως κάπως γνωστὸς γιὰ πρώτη φορὰ χάρις σ' αὐτὴ τὴ μαρτυρία τοῦ Rouquerville. Φαίνεται ὅτι εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα — ἰσως ὅταν οἱ Ρῶσοι ἐγκατέλειψαν τὰ Ἐπτάνησα, καὶ αὐτὸ ἐξηγεῖ, γιατί δὲν ἀναφέρεται πούθεν. Ὁ Rouquerville ἰσως ἀντλήσει τὴν πληροφορία αὐτὴ ἀπὸ ἔγγραφο ποὺ τοῦ ἔδειξε ὁ Ἀλῆ Πασᾶς, καὶ ποὺ ἐνοχοποιῶσαν τὸν Εὐθύμιο Βλαχάβα. Πρβλ. Ἀ. π. Βακαλόπουλου, ὅπ. παρ., σελ. 249-250.

ὕψωσιν τὸ λάβαρο τῆς ἐπαναστάσεως ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τοῦ Μαΐου, γιατί τὸ κτύπημα ἔπρεπε νὰ δοθῆ μόνον στὶς 22⁴² καὶ γιατί τὰ διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας εἶχαν εἰδοποιηθῆ γιὰ ἐκείνη τὴν ἡμερομηνία. Ἔτσι ἀναγνωρίζει κανεὶς ἐδῶ τὸ γέρι ποῦ κατηύθυνε τὴ Σερβία⁴³. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὴ τὴν κακὴ συνεννόηση, οἱ ἐπαναστάτες συγκεντρώθηκαν στὰ βουνὰ ποῦ πλαισιώνουν τὴ Θεσσαλία ἀπὸ τὰ Β.Α. Κρατοῦν σταθερὰ αὐτὲς τῆς θέσεις καὶ ὑποστηρίζονται, ὡς ὅτου ἀποκτήσουν ἓνα σταθερὸ σχέδιο ἢ τὴν ὑποστήριξη κάποιας μεγάλης δυνάμεως.

»Θὰ τολμήσω μὲ αὐτὴ τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκθέσω ἐδῶ μιὰ γνώμη, ποῦ ἡ Ἐξοχότητά σας θὰ ἐκτιμῆσῃ μὲ τὴ φρόνησή της ὅσο ὀξίζει.

»Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ Ρωσία εἶναι αὐτὴ ποῦ προκαλεῖ ὅλες τῆς ἀνταρσίες τῶν χριστιανῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ ἡ ἐπιρροή της ξαπλώνεται κάθε μέρα ἀνάμεσά τους. Τί κάνει ἡ Γαλλία αὐτὸ τὸν καιρὸ; Προσπάθησε ἐδῶ καὶ ἓνα αἰὼνα νὰ κἀνῃ τοὺς Τούρκους στρατιῶτες, μαθαίνοντάς τους τὴν πολεμικὴ τέχνη. Τὸ ἐπέτυχε; Ὁχι. Θέλησε μὲ κάθε θυσία νὰ σώσῃ τὴν Τουρκία καὶ ἡ Τουρκία ἔχασε τὴν Κριμαία⁴⁴. Θὰ χάσῃ ἀκόμα καὶ ἄλλες ἐπαρχίες, γιατί αὐτὸ εἶναι ἀναπόφευκτο. Τὸ τελευταῖο ἔτος, ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ Ναπολέων ἔδραπε δάφνες στὴν Πολωνία⁴⁵, ἀγωνιζόταν ἐπίσης γιὰ τοὺς Τούρκους. Τοὺς προσέφερε ἓνα στρατό, ἐπιθυμοῦσε τὴ σωτηρία τους· ποῖο εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα; Οἱ Τούρκοι ἐξεθρόνισαν τὸν Σελίμ Γ', ἴσως γιατί εἶχε δεχτῆ τὴ βοήθεια τῆς Γαλλίας, γιατί ἤθελε ἓνα πειθαρχημένο στρατὸ κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸ τρόπο, γιατί ἤθελε νὰ ἀποσπάσῃ τὸ λαὸ του ἀπὸ τὴ βαρβαρότητα· καὶ ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ Ναπολέων, μὲ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ θαύματα γιὰ τὰ ὁποῖα μόνον αὐτὸς εἶναι ικανός, θέλησε νὰ ἐνισχύσῃ αὐτὸ τὸ γέρικο σῶμα, ἡ ἐπανάσταση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔγινε ἀπὸ μῖσος πρὸς τὸ γαλλικὸ ὄνομα⁴⁶. ἔχει τελείως ἀποδειχθῆ ὅτι ποτὲ δὲν μπόρεσε κανεὶς νὰ κἀνῃ τίποτα τοὺς Τούρκους καὶ οὔτε θὰ μπορέσῃ ποτὲ στὸ μέλλον. Πρέπει νὰ χάσῃ κανεὶς γιὰ χάρη τους

42. Κατὰ τὸν Κ. Ν. Σάθα, ὅπ. παρ., σελ. 588, ἡ ἐπανάσταση ξέσπασε στὶς 5 Μαΐου, ἐπειδὴ εἶχε προδοθῆ τὴν 1^η τοῦ μήνα, ἐνῶ τὸ ἀρχικὸ σχέδιο ἦταν γιὰ τῆς 29 Μαΐου, ἐπέτειο τῆς Ἀλώσεως. Ἐδῶ ὁ Rouqueville δίνει γιὰ ἡμερομηνία τῆς 22 Μαΐου, ἀλλὰ δὲν ἔχω δεῖ τὸ πρωτότυπο τῆς ἐκθέσεώς του (πρβλ. Τ. Χριστόπουλου, ὅπ. παρ., σελ. 26. Ἀ. Βακαλόπουλου, ὅπ. παρ., σελ. 247).

43. Ὁ Rouqueville ὑπονοεῖ τὴ Ρωσία, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ συνέχεια τῆς ἐκθέσεως.

44. Τὴν Κριμαία προσήρτησε ἡ Μεγάλῃ Αἰκατερίνη τὸ 1784.

45. Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ναπολέοντος στὴν Πολωνία χρονολογεῖται στὰ 1806-1807 καὶ λήγει μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Τιλσίτ τῆς 7 Ἰουλίου 1807.

46. Ἀπὸ τὴν εἰρήνη Τουρκίας - Γαλλίας, ποῦ ἔγινε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1802 ὡς τὴν ἐπανάσταση τοῦ Μαΐου 1807 ποῦ προκάλεσε τὴν πτώση τοῦ Σελίμ Γ' (1789 - 1807), οἱ σχέσεις τῆς Τουρκίας μὲ τὴ Γαλλία ὑπῆρξαν ἰδιαίτερα φιλικές, παρὰ τῆς προσπάθειες τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Ἀγγλίας νὰ τῆς ὑπονομεύσουν. Ἡ ἐπανάσταση κατὰ τοῦ Σελίμ Γ', ποῦ ἔγινε μὲ ἀγγλικὴ ὑποκίνηση, εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ χάσῃ ἡ Γαλλία τὴν ἐπιρροή της ἐπάνω στὴν Τουρκία, ποῦ ἀκολούθησε τὴν ἀγγλικὴ πολιτικὴ. Ἔτσι ὁ Ναπολέων μετὰ τὴν πτώση τοῦ Σελίμ δὲν δίστασε νὰ δεχθῆ, μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Τιλσίτ (7-7-1807), τὴν παραχώρηση στὴ Ρωσία τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ κερδίσῃ ἔτσι τὴ συνεργασία τῆς Ρωσίας.

τούς Έλληνες; πρέπει νά παραιτηθούμε από τις υπηρεσίες, τις όποιες μπορούμε νά αποσπάσουμε από αυτούς; πρέπει νά τους αναγκάσουμε νά ριχτούν στην άγκάλη της Ρωσίας και νά αυξήσουμε έτσι τὰ μέσα αύτης της μεγάλης δυνάμεως; Δέν τὸ πιστεύω, Κύριέ μου. Ἴδου άλλες σκέψεις στις όποιες στηρίζομαι.

»Τὸ πολιτικὸ σύστημα της Εὐρώπης έχει μεταβληθῆ και οί σχέσεις μας με τὴν Τουρκία δέν εἶναι πιά καθόλου εκείνες πού ἦταν ἄλλοτε· ἐμπόριο, πιστώσεις, όλα έχουν χαθῆ. Οί συμφορές αυτές μπορούν νά ἐπανορθωθούν, ἐάν πάρωμε με τὸ μέρος μας τούς χριστιανούς της Τουρκίας. Οί Έλληνες στρέφουν τις ἐλπίδες τους πρὸς τὴ Ρωσία, μόνο γιατί εἶναι ἡ μόνη δύναμη πού τους βοήθησε κάποτε· ἄλλὰ οί περισσότεροι από αυτούς γνωρίζουν τὴ μεγάλη διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στην πραότητα τῶν γαλλικῶν νόμων και τὸ καθεστῶς της Μόσχας⁴⁷. Τὸ παράδειγμα εἶναι πάρα πολὺ πρόσφατο: ὅταν κανείς έχει δεῖ με πίστη εὐχαρίστηση οί κάτοικοι τῶν Ἑπτανήσων ὑποδέχτηκαν τὴ σημαία της Α.Μ. τοῦ αὐτοκράτορα Ναπολέοντος και με πίστη προθυμία οί κάτοικοι της Χιμάρας και οί Σουλιῶτες ἐσπευσαν νά ταχθούν κάτω από τις σημαίες του, χωρὶς νά έχουν ὑστεροβουλία ὑπὲρ της Ρωσίας. Ὁ στρατηγὸς Donzelot, ἀντὶ νά διώξῃ τούς προγεγραμμένους της ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας, τούς δέχθηκε ἀπὸ σύνεση και με τὴ διαγωγή του αὐτὴ κερδίσαμε καρδιές. Με ἓνα σύνθημα ὅλη ἡ Ἀχαρνανία θά γίνῃ γαλλική. Ἀπὸ τὸν κόλπο της Ἄρτας ὡς τὸν Παρνασσό, οί ὄπαδοί μας θά βοηθήσουν τούς Θεσσαλούς, ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Ἀγραίων πού κατέχουν αὐτὴ τὴ στιγμή. Γιατί νά μὴν ἐπωφεληθούμε ἀπὸ τὴν εὐκαιρία; Θέλουμε νά βάλωμε ὄριζ στην ἐπιρροή της Ρωσίας; ἄς γίνωμε οί ἀντίπαλοί της και διαβεβαιώσω τὴν Ἰμπετέρα Ἐξοχότητα ὅτι θά γίνωμε πιὸ ἀγαπητοί και πιὸ ἐπιθυμητοί ἀπὸ τὴ Ρωσία. Οί Έλληνες θά ἀφοσιωθούν με θρησκευτικὴ εὐλάβεια στὸ θρόνο της Α.Μ. τοῦ αὐτοκράτορα Ναπολέοντος, πού θά τους έχει κάνει εὐτυχεῖς. Πρόκειται για μιὰ θέληση πού έχουν ἐκφράσει⁴⁸.

»Ὁ Ἄλῆ Πασᾶς, πού εἶχε προσελκύσει τὴν προσοχὴ της Α.Μ., μᾶς πρόδωσε. Προσχάλεσε τὰ ἀγγλικὰ πολεμικὰ πλοῖα στὴ θάλασσα της Κέρκυρας, τὰ τροφοδοτεῖ, ἐξεγείρει τὴν κοινὴ γνώμη τῶν Τούρκων ἐναντίον μας. Δέν ὑπάρχει οὔτε ἓνας ἠνάρετος ἄνθρωπος ἀνάμεσα στους

47. Ἡ μεταστροφή τῶν πνευμάτων ἰδιαίτερα τῶν μορφωμένων Ἑλλήνων ἐναντίον της Ρωσίας και ὑπὲρ της Γαλλίας εἶχε συντελεσθῆ ἤδη ἀπὸ τὴν περίοδο 1792-1797. Ὁ Ρήγας ἤδη γράφει «...ξένος τύραννος θά ἤδυνάτο ν' ἀναμιχθῆ εἰς τὸν αἱματωμένον ἀγῶνα μας... Ἡ Ρωσία δέν θά μᾶς βάλῃ ἀπαθῆς... θά προσποιηθῆ, ὅτι θά μᾶς βοηθῆ, και κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θά μᾶς ἀραιώσῃ τὰς χώρας μας...» Βλ. Α. Βρανούση, ὅπ. παρ., σελ. 79-80.

48. Ἡ ὀξυδερκής αὐτὴ εἰσήγησις τοῦ Rouquerville δέν ἦταν δυνατὸ νά εἶχε εὐμενῆ ὑποδοχὴ στὸ Παρίσι, γιατί ὁ Ναπολέων, κατὰ τὸν ἴδιο τὸν Rouquerville (*Régénération de la Grèce*, 2η ἐκδ., τόμ. Α', Παρίσι 1825, σελ. 281), εὐδὴν ἀγάπησε ποτὲ τούς Έλληνες («Napoléon... n'aima jamais les Grecs») και παρῆμεινε ὡς τὸ τέλος της ζωῆς του στὴν Ἁγία Ἐλένη, ὄπαδός τοῦ δόγματος της ἀκαραιότητας της Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας (βλ. Fr. Rouquerville, ὅπ. παρ., σελ. 281 και σημ. 1). Τις ἀντιλήψεις ὁμοῦ αὐτῆς τοῦ Ναπολέοντος δέν θά τις γνώριζε ὁ Rouquerville, ὅταν συνέταξε τὴν ἐκθέσὶ του.

βεζύρηδες. Αὐτοὶ οἱ μικροὶ βασιλεῖς, ποὺ ἐπαναστατοῦν ἐναντίον τοῦ μονάρχη τους, εἶναι ἐχθροὶ κάθε τάξης καὶ κυρίως κακοὶ γείτονες.

» Ἀντιλαμβάνομαι ὅτι θὰ χρειαζόταν ἓνα ὑπόμνημα γιὰ νὰ ἀναπτύχθουν αὐτὲς οἱ ἀπόψεις, ἀλλὰ ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ ἀξιώματα, αὐτὰ μοῦ εἶναι ἀρκετά»⁴⁹.

Αὐτὲς τὶς πληροφορίες μᾶς δίνει ὁ Rouqueville. Ἦδη αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, καὶ πολλοὶ ἄλλοι ξένοι εἶχαν διαπιστώσει τὴ ζωτικότητα τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ δίκαιο τοῦ ἀγώνα τους. Ἔτσι π. χ. ὁ William Eton ἔγραφε: «ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας ὄχι μόνο δὲν εἶναι σφετερισμός, ἀλλὰ ἀντίθετα εἶναι πράξη δικαιοσύνης. Εἶναι ἐπίσης βέβαιο ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ ἀποτινάζουν στὸ τέλος τὸ ζυγὸ τῶν Τούρκων»⁵⁰.

Ὁ μεγάλος Γάλλος ἱστορικὸς τοῦ περασμένου αἰώνα Alexis de Toqueville ἔχει ἀναπτύξει τὴν ἀποψη ὅτι οἱ ἐπαναστάσεις δὲν γίνονται τὴ στιγμή ποὺ ἓνα ἔθνος βρίσκεται στὸ κατώτερο σημεῖο τῆς παρακμῆς καὶ τῆς καταπιέσεώς του, ἀλλὰ ἀντίθετα ὅταν ἔχη συντελεσθῆ κατὰ μέγα μέρος ἡ ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ πρόοδος του καὶ ὅταν ὁ δυνάστης ἀρχίζῃ νὰ παραχωρῇ ἐλευθερίες⁵¹. Καὶ αὐτὸ γιὰ τὸ τόσο ἡ ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ πρόοδος τοῦ ὑποταγμένου ἔθνους, ὅσο καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀρχισε νὰ ἔχη μερικὰ μικρὰ δικαιώματα, τοῦ δημιουργοῦν ἐντονώτερη τὴ συναίσθηση τῆς στερήσεως τῆς ἐλευθερίας καὶ ὁδηγοῦν σὲ ἐπιτάχυνση τῆς διαδικασίας τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ στὴν ἔκρηξη τῆς ἐπαναστάσεως.

Οἱ Ἕλληνες μετὰ τὴν ἀκμὴ τοῦ 18ου αἰώνα ἦταν ὄριμοι γιὰ τὸ μεγάλο ἀγώνα. Ἡ ὑποθήκη τοῦ Κωνσταντίνου Ἰψηλάντη πρὸς τὸν γιό του Ἀλέξανδρο: «Υἱέ μου μὴ λησμονήσης ποτὲ ὅτι οἱ Ἕλληνες μόνον εἰς ἑαυτοὺς πρέπει νὰ στηρίζονται, ὅπως γίνωσιν ἐλεύθεροι»⁵² εἶχε γίνει συνείδηση στὸ ἔθνος.

49. Βλ. παρακάτω σελ. 23-24 τὸ κείμενο τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Rouqueville.

50. Βλ. William Eton, *Tableau historique, politique et moderne de l'Empire Ottoman*, traduit par C. Lefebvre. Paris an VII (1792?), σελ. VII: «Que les intérêts de l'Angleterre et de la Russie sont inséparables; que le rétablissement de l'empire Grec serait plus avantageux encore à l'Angleterre qu'à la Russie; que loin d'être une usurpation cet événement serait un acte de justice; que les Grecs finissent par briser le joug des Turcs, cela est également certain».

51. Alexis de Tocqueville, *Oeuvres Complètes*, tome II, *L'ancien régime et la révolution* (ἔκδ. Gallimard, Παρίσι 1952), σελ. 218 κ.έ., ὅπου ἀναπτύσσει διεξοδικὰ αὐτὴ τὴν ἀποψη σχετικά μὲ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Πρβλ. J. — B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours* (Nouvelle Clio, 38), Παρίσι 1967, σελ. 96.

52. Πρβλ. Δημ. Σκαρλάτου Σούτζου, ὅπ. παρ., σελ. 182.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ FR. POUQUEVILLE

(*Ministère des Affaires Étrangères. Archives. Correspondance Consulaire. Janina. Tome II, fol. 46r - 47r.*)*

Janina le 4 juin 1808

46^r

Les renseignements qui me parviennent de la Thessalie m'apprennent que le Papas, premier moteur de l'insurrection est frère d'un des officiers de l'état-major de Czerni-Georges, généralissime des Serviens. Les Grecs de Tricala se sont trop pressés en levant l'étendard de la révolte, dès les premiers jours du mois de mai, le coup ne devant être porté que le 22, et les différents partis de la Macédoine n'étant avertis que pour ce temps. Ainsi on reconnaît ici la main qui a dirigé la Servie. Par suite de ce mal-entendu les insurgés se sont concentrés dans les montagnes qui bordent la Thessalie au Nord-Est; ils y tiennent ferme et s'y soutiennent jusqu'à ce qu'ils ayent un plan fixe ou assistance de quelque grande puissance.

J'oserai à cette occasion émettre ici une opinion que votre Excellence appréciera dans sa sagesse pour ce qu'elle vaut.

46^v

Il n'y a pas de doute que ce soit la Russie qui provoque toutes les insurrections des chrétiens de la Turquie d'Europe, et chaque jour son influence s'étende parmi eux. Que fait la France pendant ce temps? Elle a depuis un siècle tâché de rendre les Turcs soldats, en leur apprenant l'art de la guerre. Y a-t-elle réussi? Non, elle a voulu à tout prix sauver la Turquie, et la Turquie a perdu la Crimée; elle perdra encore d'autres provinces, parce que cela est inévitable. L'année dernière /lorsque l'Empereur Napoléon moissonnait des lauriers dans la Pologne, il combat-

* Το κείμενο δίνεται σύμφωνα με τη μεταγραφή της κ. Δημ. Ήλιάδου, την οποία και πάλι εύχαριστώ θερμά.

tait aussi pour les Turcs; il leur offrait une armée, il voulait leur salut; quel est le résultat? Les Turcs déposèrent Selim III, parce qu'il aurait accepté le secours de la France, parce qu'il voulait une armée disciplinée à l'euro péenne, parce qu'il voulait arracher son peuple à la barbarie; et lorsque l'Empereur Napoléon, par un de ces prodiges dont lui seul est capable, voulait raffermir ce vieux corps, la révolution de Constantinople eut lieu en haine du nom français. Il est bien prouvé qu'on n'a jamais pu rien faire des Turcs et qu'on n'en fera jamais rien. Faut-il pour eux perdre les Grecs? faut-il renoncer aux services qu'on en peut tirer? faut-il les réduire à se jeter dans le sein de la Russie et augmenter ainsi les moyens de cette grande puissance? Je ne le pense pas, Monseigneur. Voici d'autres considérations sur lesquelles je me fonde.

47r

Le système politique de l'Europe a changé et nos relations avec la Turquie ne sont plus rien de celles qu'elles étaient jadis; commerce, crédit, tout est perdu. Ces malheurs peuvent se réparer en nous attachant les chrétiens de la Turquie. Les Grecs ne portent leurs espérances vers la Russie que parce que c'est la seule puissance qui leur ait jamais tendu une main secourable; mais la plupart d'entre eux savent la grande différence, qui existe entre la douceur des lois françaises et le régime moscovite. L'exemple en est trop récent. Lorsqu'on a vu avec quel plaisir les habitants de Sept-Isles ont reçu le pavillon de S.M. l'Empereur Napoléon et l'empressement que les peuples de la Chimara et les Soulliotes ont mis à se ranger sous ses drapeaux sans élever une arrière pensée en faveur de la Russie. Le Général Donzelot, au lieu de repousser les proscrits du Continent, les a prudemment accueillis et cette conduite nous a gagné des coeurs. D'un signe toute l'Acarnanie deviendra française. Depuis le Golfe de Larta jusqu'au mont Parnasse, nos partisans donneront la main aux Thessaliens par le canton d'Agrafa qu'ils occupent dans ce moment. Pourquoi ne pas profiter de l'occasion? Veut-on mettre des bornes à l'influence de la Russie? Établirons-nous ses concurrents, et j'assure votre Excellence que nous serons plus aimés et plus recherchés que la Russie. Les Grecs s'attacheront avec religion au trône de S.M. l'Empereur Napoléon, qui les aura rendus heureux; il ne s'agit que d'une volonté prononcée.

Ali Pacha, qui avait fixé l'attention de S.M., nous a trahis. Il a appelé les croisières Anglaises dans les mers de Corfou, il les alimente, il soulève l'opinion des Turcs contre nous. Il n'y a pas un homme de bien parmi les vizirs; ces demi rois, rebelles à leur souverain, sont les ennemis de tout ordre et essentiellement de mauvais voisins.

Je sens qu'il faudrait un mémoire pour développer ces considérations, mais comme ce sont des axiomes, cela me suffit.

J'ai l'honneur...

Pouqueville

